

A hazai nemzetiségi civil szervezetek és azok kapcsolata az állami szervekkel¹

MÓRÉ SÁNDOR

Jelen tanulmány háttérében a nemzetiségek és az állami szervek közti ürt kitöltő civil intézmények jobb megismerésének, leírásának és kiváltképpen megértésének jobbitó szándéka áll. Mivel a romák sokkal kevésbé integrálódtak a társadalomba, mint más nemzetiségek, azt is vizsgáljuk, hogy hogyan lehet áthidalni a roma állampolgárok és a magyar állam közti kommunikációs szakadékot a civil intézményekkel.

NGOs of National Minorities in Hungary and Their Relations with State Bodies

The study is based on the intention of better understanding and describing the institutions that fill the gap between national minorities and state bodies. Roma are far less integrated into society than other national minorities, so we also examine how to bridge the communication gap between Roma citizens and the Hungarian state with civil institutions.

Bevezetés

A dolgozat egy általános áttekintés bemutatására vállalkozik a civil társadalom fejlődése, a civil szervezetek hatályos szabályozása és az állami szerepvállalás aktuális kérdései tekintetében, így az első két fejezet – történeti összefüggéseket is felhasználva – elsősorban elhatárolási és pontos fogalomhasználatot elősegítő elemzéseket tartalmaz. A civil szervezet kategóriájának szervezeti több gyűjtőfogalom alá tartozhatnak attól függően, hogy milyen megközelítést – politikai, statisztikai, gazdasági, társadalmi vagy jogi – kívánunk alkalmazni.

A demokráciába való átmenet egy olyan átalakulási folyamatként is jellemezhető, amiben a társadalomnak alulról kell újraszerveznie magát, ellentétben a hatóságok általi, felülről történő társadalomszervezéssel. Ugyanakkor figyelembe

¹ A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP 15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a *Nemzeti Közszolgálati Egyetem* és a *Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Lőrincz Lajos Közjogi Kutatóműhelye* együttműködésével készült.

kell venni azt a tényt is, hogy a centralizált államok társadalomszerkezetének építése általában felülről lefelé történik, és ennek hatása van a civil társadalomra is.

A tanulmány egyik legfontosabb kérdése az, hogy a különböző nemzetiségi vezetők, csoportok és szervezetek képesek-e kezdeményezni és serkenteni az átalakulási folyamatokat, és hogy milyen mértékben teszik mindezt. E tekintetben a romák helyzete óriási mértékben romlott az elmúlt 25 évben, ezért ezzel a kérdéssel kiemelten szeretnénk foglalkozni a harmadik részben.

A civil társadalom fogalma

A fogalom változása a különböző történelmi korszakok folyamán

A 18. század végéig a civil társadalom fogalma valamiféle „politikai társadalmat” jelentett, ahol az aktív állampolgárok alakítják az intézményrendszert és a politikát.² A „civil társadalom” kifejezés közvetlen fordítása a latinban a *societas civilis*, közeli megfelelője az ógörögben pedig a *politike koinona*.

A közszféra (*agora*: piactér) és a magánszféra (*oikosz*: háztartás) közötti megkülönböztetés is a görög politikai filozófiában gyökerezik. A római birodalomban ezt a megkülönböztetést a közjog (*ius publicum*) és a magánjog (*ius privatum*) közötti különbség intézményesítette. A modern megközelítések elsősorban attól a veszélytől tartanak, hogy a politikai intézmények megsértik, esetleg szétzúzzák a magánszférát. A középkorban megnőtt a magánszféra, sőt elnyelte a törvény és az igazságszolgáltatás intézményeit is (például az úriszék fenntartása a földbirtokhoz kapcsolódó jog és kötelezettség lett).³

A középkorban az egyház lett a közszféra szétzilált világának helyettesítője, azonban a reformáció megváltoztatta az egyház és az újonnan létrejövő egyházak helyzetét: a vallás magánüggévé vált. Történelmi szempontból a vallásszabadság hozta el a magánautonómia első intézményesen biztosított területét. A bürokrácia, a hadsereg, az igazságszolgáltatás folyamatosan működő közhatalmi intézményekké alakultak, valamint az államkincstár elkülönült az uralkodó magánvagyonától. A foglalkozásrendi elemekből a városi korporációkban kifejlődött a polgári társadalom.

A 18. század végétől a civil társadalom új értelmezési keretet kapott: többé már nem tettek egyenlőséget a civil társadalom és az állam közé. Karl Marx nézete szerint a civil társadalom „felőleli mindazokat az anyagi kapcsolatokat, amelyek a termelőerők meghatározott fejlettségi fokán az egyéneket egymáshoz fűzik”.⁴ A modern államok megoldásai már a civil társadalomra bízák a legfőbb politikai intézmények némelyikének működtetését, például a törvényhozókat a civil társadalmat alkotó polgárok közül választják.

² KUMAR 1992, 4.

³ RIXER 2005, 6.

⁴ MARX-ENGELS 1952, 26–27.

A 19. századtól a civil társadalomról való gondolkodás két ellentétes irányzatra szakadt: az *egyik* – amelyik ugyanakkor jelentősen meghatározta a szocialista gondolat fejlődését – a civil társadalomban rejlő ellentmondásokat hangsúlyozza, ezeket az ellentmondásokat az állami, politikai szférában oldva fel; a *másik* – angol–amerikai eredetű irányzat – a felvilágosodás eszméiből ered, és a társadalomról, az egyénről és az államról kialakított liberálisabb felfogáshoz kötődik. Ez utóbbi irányzat képviselői a civil társadalmat önszabályozó rendszerként tételezik, továbbá az egyéni szabadságjogok végső letéteményesét látják benne, amelyet az állam támadásaival szemben is meg kell védelmeznük.⁵

A civil társadalom fogalmának értelmezése a történelem során meglehetősen tág és többnyire híján van a tudományos pontosságnak.⁶ Egyértelmű azonban, hogy az egyénnek tartoznia kell egy olyan közösségbe, amely az otthonosság érzését és a nyugalom élményét folyamatosan biztosítja, és ugyanakkor egy olyan intézményes keretbe is, amely a lehető legnagyobb védelmet nyújtja tagjai számára. Ez a közösség azonban napjainkban már nem csak az állampolgárság vagy nemzetiség által, illetve nem csak vallásilag meghatározott, bár ezek a fogalmak továbbra is a civil társadalom lényeges elemei maradnak. A civil társadalom, a maga kiegyenlítő, az értékek párhuzamos egymásmellettségére épülő rendszerével egyensúlyt teremt(het) ezen többkomponensű társadalmi ismérvek tekintetében.⁷

A civil társadalom fogalma napjainkban

Miközben a marxi szemlélet a gazdasági intézményeket is a civil társadalom szférájába sorolta, napjainkra a civil szervezetek nonprofit jellegének hangsúlyozása vált általánossá, ily módon is megkülönböztetve az önszerveződő, valamely közös társadalmi szükséglet kielégítésére létrejött szervezetet a piaci elvek alapján működő, profitorientált szervezetektől. A nonprofit szektorba a társadalom azon szervezetei tartoznak, amelyek magánintézményként közösségi célokat szolgálnak.⁸ Ezen megközelítés értelmében állami nonprofitról nem is beszélhetünk.

Az empirikus munkák is azt bizonyították, amit az állam kudarca/piac kudarca (Weisbrod⁹), szerződéses kapcsolatok kudarca (Hansmann¹⁰), öntevékenység kudarca (Salamon¹¹) elméletei már jóval korábban világossá tettek: a nonprofit szervezeteket nem csupán az általuk elérhető magasabb szolgáltatói hatékonyság teszi kívánatos intézményi formává.¹²

5 SELIGMAN 1997, 26.

6 Rixer Ádám doktori értekezésében szerzők sorát idézi meg, amely nagyon tarka képet mutat. Lásd: RIXER 2005, 5–14.

7 RIXER 2005, 13.

8 SZOMOLÁNYI 2004, 140.

9 WEISBROD 1991, 1–11.

10 HANSMANN 1991, 12–24.

11 SALAMON 1991, 24–34.

12 KUTI 1998, 98.

Az egyre uniformizáltabb piac rendre alkalmatlannak bizonyul a teljesen egyedi, rendkívül sokszínű szükségletek kielégítéséhez, és ezzel szemben a társadalmi alrendszerek sem hatékonyak; ezen problémák megoldásában jó válasz lehet a civil részvétel fokozása, a személyes közreműködésen alapuló tevékenység civil szférában történő kialakításának elősegítése.¹³

Az NGO-kultusz egyik kulcseleme az, hogy ha az érintettek és szervezeteik intenzívebben részt vehetnek a társadalmpolitikai döntések előkészítésében, meghozatalában és végrehajtásában, akkor ez valóban demokratikusabbá teheti a társadalom politikai rendjét és működését. A háttérben a túlságosan elbürokratizálódott, hierarchiájában megcsontosodott, a polgároktól elidegenedett hagyományos képviseleti demokrácia kritikája áll, amelynek jellemzője a spontán közösségi dinamika és a társadalmi önkifejezés lehetőségeit kereső politikai és társadalmi alternatívák hirdetése.¹⁴

A különböző információk hatékony terjedése mindig feltételez egy adott fokú hierarchizáltságot. Igaz ez azokra az információkra is, amelyek társadalmi és politikai véleményeket, akaratokat, célokat és kritikákat hordoznak. Nem lehet mindig mindent mindenkivel megbeszélni, megvitatni, megszavaztatni, hiszen akkor nem születnének döntések. Az elidegenedéssel kapcsolatos kritikák éppen arról szólnak, hogy e mechanizmusban túl nagy a távolság a szavazópolgár és a politikai képviselő között, a képviselőkhöz pedig nem jutnak el a tényleges társadalmi szándékok. Tekintve, hogy nem lehet mindig mindenkit megkérdezni, folyamatosan népszavazást tartani, vonzó lehetőségnek számít, hogy az egyes politikai döntések kapcsán mégiscsak megkérdezhetőek legyenek azok, akiknek érdekeik fűződnek az adott döntéshez.¹⁵ Ez a rugalmas, esetenként változó összetételű, de az információ többirányú áramlása szempontjából még kezelhető mennyiségű érintett társadalmi nyilvánosságnak biztosítása lehet a „civil társadalom” egyik lényeges politikai funkciója.

Napjainkban a civil társadalom fogalmi jellemzőit az alábbi pontokban foglalja össze a szakirodalom:

1. A civil társadalom olyan személy- és szervezetegyesülések, valamint önálló szervezetek hálózata, amely létrejött és működése sajátos szabályai szerint különbözik a társadalom többi intézményrendszerétől.
2. Nem egyenlő az állammal beleértve a helyi közhatalmat gyakorló szervtípusokat is – éppen innen ered a civil jelző. A köztük lévő határ a politikai viszonyoknak megfelelően változhat.¹⁶
3. A magánszférával sem azonosítható, bár kapcsolódásai ehhez lehetnek közvetlenek és szervesek. A civil társadalom nyilvános szféra, de önkéntes

13 NYITRAI 2004, 159.

14 KRÉMER 1996, 45–47.

15 KRÉMER 1996, 46.

16 Például a politikai pártokkal ellentétben, a civil közösségeknek nem a hatalom megszerzése, a kormányalakítás a céljuk, azonban az egyesület (a szakszervezet kivételével) állíthat jelöltet az önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán. Ebben az esetben az egyesület „quasi pártként” viselkedik. Lásd: KUKORELLI–POZSÁR 2012, 122.

és szabadon választott társulásokon alapul. Egyaránt alkalmas partikuláris és általános érdekű ügyek megjelenítésére.

4. Létezésének elvi alapjait az emberi-állampolgári jogok érvényesülése, a jogállamiság, a pluralizmus és a társadalmi sokszínűség, így a kulturális, nemzetiségi, vallási, nyelvi (és egyéb) identitástudat jelenti.
5. A civil társadalom rendeltetése, hogy az általa biztosított nyilvánosság és érdekartikuláció útján szembesítse az állami akaratot az általa képviselt értékekkel, törekvésekkel és gyakorlattal.¹⁷ Ennek legfontosabb eszköze a „közösségi részvétel”, amelynek három pillére az információhoz való jog, a beleszólási jog és a jogorvoslati jog.

A fenti fogalom meghatározás nem kizárólagos, és figyelembe véve az egyidőben létező, ám – részben az eltérő fejlődési út, részben a megkésetttség miatt – a fejlett világtól lényegesen különböző társadalmi struktúrák létét, egészen eltérő értelmezésekkel is találkozhatunk például az indiai társadalomtudományban.¹⁸ A fogalom egyes értékelemei nem teljesen kialakult, illetve letisztult formában vannak jelen a mai magyar társadalomban sem, sőt néhol egészen eltérő hangsúlyokkal is találkozhatunk.

Az ENSZ, az Európa Tanács és az Európai Unió legtöbbször a kormánytól független szervezetként (*Non Government Organization* – NGO) említi dokumentumaiban a civil szervezeteket, de találkozhatunk a független (*independent*), a nem profit érdekeltsgű (*non-profit oriented*), az önkéntes (*voluntary organisation*) szervezet kifejezéssel is.¹⁹

Hegyesi Gábor álláspontja szerint a társadalom és a gazdaság intézményeit tartalmazó az integratív erő (piac, állam, civil társadalom) és az intézményeket megtestesítő emberek világnézete határozza meg.²⁰ Vagyis nincs minden társadalom számára érvényes nonprofit intézményi definíció. Következésképpen a globalizációs folyamatokkal párhuzamosan zajló európai integrációs folyamatok is újabb aspektusokat vehetnek fel a civil társadalom fogalmát illetően.²¹

17 KONDOROSI 1998, 45.

18 Például az állam kreálta vallás és a vallás szülte állam ellensége a civil társadalomnak. Lásd részletesen: RIXER 2005, 16.

19 Az EU intézményrendszerbe tagozódott és konzultációs joggal bíró *Gazdasági és Szociális Bizottság* értelmezése szerint a civil társadalom olyan társadalmi szféra, amely relatíve független az államtól, és amely nem merül ki a piac szabályaiban. „A civil társadalom olyan elvekre támaszkodik, mint az autonómia, a pluralizmus, a szubszidiaritás, a szolidaritás és a felelősség. Ez egy olyan kommunikációs szféra, amelyen belül fejlődhet a polgárok szenzibilizálása, amely demokratikus részvételhez vezethet. Kommunikálni és szolidárisan cselekedni csak individuumok csoportjában lehet. Vagyis a civil társadalom szervezetei alkotják magát a civil társadalmat, amely tehát mindazon szervezeti struktúráknak az összessége, melyeknek tagjai vitán és konszenzuson alapuló demokratikus eljárás révén a közérdeket szolgálják, ugyanakkor a mediátor szerepét töltik be az állami/közhatalmi szervek és az állampolgárok között.” *Opinion of the Economic and Social Committee on The role and contribution of civil society organizations in the building of Europe*, Official Journal C329/17/11/1999. 30.

20 HEGYESI 1991, 4–10.

21 SÍPOS 2003, 274.

A civil szervezet fogalmának különböző megközelítései hazánkban

Az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló 2011. évi CLXXV. törvény (a továbbiakban: Civil tv.) új gyűjtőfogalmat vezetett be a magyar jogrendszerbe: a *civil szervezetet*. Miután politikai, statisztikai, gazdasági és társadalmi szempontból már kialakult gyűjtőfogalmakat használt a szakirodalom, a jogszabályban is megjelent egy új fogalmi kategória. A *civil szervezet* jogi szempontból magában foglalja a civil társaságot, a Magyarországon nyilvántartásba vett egyesületet (a párt, szakszervezet és kölcsönös biztosítópénztár kivételével), valamint az alapítványt (a közalapítvány és a pártalapítvány kivételével).²²

A Civil tv. indoklása szerint a civil szervezet definíciójának a kérdésében jelenleg nincs általánosan elfogadott, jogszabályban rögzített fogalmi meghatározás; értelmezési kerete különböző körülményektől függően változik. Miután a jogalkotó a civil szervezet elnevezést meghatározott jogi szervezeti formákra használja, nem is biztos, hogy szükséges a külön fogalomként való meghatározása, hisz viszonylag kevés, taxatíván felsorolt szervezetet ölel át.

A *civil társaság* definícióját később a 2013. évi CXXIII. törvény 7. § (2) bekezdése iktatta be a Civil tv.-be,²³ bár a civil társaság mint a civil szervezet körébe tartozó identitás, már 2012. január 1-jén, a törvény hatálybalépésekor bekerült a jogszabályba. Az *egyesületnek* és *alapítványnak* mint jogi személynek a definícióját egyébként a Polgári Törvénykönyvben²⁴ találjuk meg.²⁵

Fontos hangsúlyozni, hogy a nonprofit szektornak csak egy részét képezik a civil szervezetek: valamennyi civil szervezet egyben nonprofit is, de nem minden nonprofit szervezet minősül civilnek. A civil szervezet meghatározást tehát a jogi megközelítés hívta életre, és ezt a megfogalmazást vagy inkább gyűjtőfogalmat ezen elkülönülés tekintetében lehet leginkább használni.²⁶

A civil szervezetek állami és önkormányzati szervekhez való viszonya annak a függvénye, hogy milyen tevékenységi kapcsolat van közöttük. Eltérően alakulnak e viszony jellemzői:

- ha a civil szervezet állami, önkormányzati közfeladat ellátását veszi át a költségvetési intézménytől;
- ha alternatív nonprofit szolgáltatást kínál ugyanerre;
- ha a közfeladatoktól független vagy azokhoz csak közvetetten kapcsolódó szolgáltatást nyújt;
- ha „civil jogon” beleszól, ellenőriz, javasol, véleményt nyilvánít, érdeket érvényesít valamely közfeladathoz tartozó területen.

22 Civil tv. 2. § 6. pont.

23 Civil tv. 5/A. § – hatályos 2014. március 15-től.

24 2013. évi V. törvény 3:63. §; 3:378. §.

25 Az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény az egyesületeket összefoglaló néven társadalmi szervezetként definiálta.

26 KAPRINAY 2015, 108–109.

Ezen jellemzők alapján beszélhetünk az állami, önkormányzati feladatellátásba beépülő szervezetről, valamint az ennek alternatíváját kínáló konkurens szervezetről, közömbösről, illetve vizsgáló, elemző, kritizáló szervezetről.²⁷ Különbőség van abban is, hogy mennyire van expanzíós igényük, azaz kívánnak-e hatni az államra, vagy csak saját céljaik elérése érdekében működnek.

A civil szervezetekkel kapcsolatban a következő megnevezésekkel találkozhatunk a szakirodalomban: nonprofit szektor (harmadik szektor), nem kormányzati szervek, közhasznú szervezet, egyház (civil jellegű szervezet).²⁸

1. *Nonprofit szektor*²⁹ – *harmadik szektornak* is szokás nevezni.³⁰ Ezt a fogalmat politikai kontextusban lehetne használni, amikor külön beszélhetünk a kormányról, a piaci szféráról és a harmadik szektorról. Ez utóbbi intézményesültsége, szervezeti stabilitása miatt az informális szférától is elkülönül.³¹ A definíciós vitákban ezekkel az elhatárolásokkal kapcsolatban vannak a legnagyobb véleményeltérések; különösen bonyolult kérdéseket vet fel az állami és a nonprofit szektor egymástól való elhatárolása. A nonprofit szervezetek bevételeinek jelentős része még az USA-ban is az állami megrendelésekből és állami támogatásokból származik.³² Magyarországon sem lehet ez másképp, annál is kevésbé, mert az adott jövedelemszint mellett aligha lehet a magánadományok jelentős növekedésére számítani. A pénzügyi függés és a szakmai függetlenség nem teljesen összeegyeztethetetlen, de ezek szinkronizálása semmiképpen sem könnyű feladat: egyszerre szükséges hozzá a kormányzat tudatos önkorlátozása és a nonprofit szervezetek társadalmi, szakmai háttérének megerősödése. Ha egy intézmény teljes egészében az állami költségvetéstől függ, vezetőit pedig a kormányzat jelöli ki, akkor hiába hívják alapítványnak, szövetségnek vagy egyesületnek, az állami intézményektől legfeljebb a neve különbözteti meg.³³

Álláspontunk szerint a nonprofit szektor meghatározásánál a konkrét tevékenység nem ad támpontot a szervezetek besorolásához, illetve a definíció nem lehet egydimenziójú, hisz a nonprofit szektor körülhatárolásához több tartalmi szempont együttes alkalmazására van szükség.

27 LÉKÓ et al. 2002, 278.

28 A felsorolásból hiányoznak azok a civil szervezetek, amelyek az államtól – gyakorlatilag – teljesen függetlenül működnek valamilyen csoport/cél érdekében (színjátszókör, néptáncscsoport stb.). Jelen tanulmány ezen civil szervezetekkel nem foglalkozik.

29 Ezt a nevet az USA-ból vettük át, mert ott a legerősebbek a nonprofit szervezetek, legnagyobb a súlyuk, a velük kapcsolatos elméleti és empirikus kutatások a legkiterjedtebbek. KUTI–MARSCHALL 1991, 61.

30 Csehi Zoltán szerint a harmadik szektor nem azonos a nonprofit szektorral, a harmadik szektor egy sokkal szélesebb kört fog át. CSEHI 2007, 13.

Találhatunk olyan megközelítéseket, amelyben a két szektort teljesen azonosítják egymással, például Kuti Éva és Marschall Miklós társszerzőségében megjelent tanulmány a kettő fogalmat egyként kezeli: KUTI–MARSCHALL 1991, 61–69. Hasonlóképpen kezeli a két fogalmat Harsányi László a *Harmadik szektor* c. tanulmányában. HARSÁNYI 2002.

31 KUTI–MARSCHALL 1991, 61–69.

32 SALAMON 1989. Idézi KUTI–MARSCHALL 1991, 64.

33 KUTI–MARSCHALL 1991, 64.

A KSH által 2009-ban végzett, 2007. évre vonatkozó adatfeldolgozás a nonprofit szektort tartalmi szempontból a következők szerint definiálja: minden olyan szervezet, ahol érvényesül a profitsztetosztás tilalma, a kormányzati szektortól való szervezeti függetlenség, az intézményesültség (önálló jogi személyiség), valamint az önkormányzatiság (önigazgatás, önálló vezetőség) és bizonyos mértékben az önkéntesség, öntevékenység. A hazai statisztikai definíció szerint formai szempontból a nonprofit szektorba tartoznak: a magán- és közalapítványok, az egyesületek, az egyesülések, az érdekképviselők és szakszervezetek, a köztestületek, a közhasznú társaságok (2010-ig létezett ez a jogi forma), valamint a nonprofit szervezetek által alapított intézmények.³⁴

A nonprofit szféra időbeni fejlődését makroszinten három fontos mutatóval lehet érzékeltetni: 1. a működő szervezetek számával, 2. a bevételek reálértékével és 3. a foglalkoztatotti létszámmal. Ezek értékei a rendszeres statisztikai megfigyelés kezdete, 1993 óta 2008-ig szinte folyamatosan nőttek. A gazdasági válság bekövetkeztével azonban ez a tendencia, a foglalkoztatottság kivételével igen mérsékelte vált. 2012-ben viszont először fordult elő, hogy mindhárom görbe lefelé mozdult el az előző évhez képest. A KSH értékelése alapján a szervezetek számának azóta is tartó csökkenése a Civil tv.-nek tudható be, amely a szektoron belül egy „tisztulási” folyamatot indított el.³⁵ A munkavállalók számának folyamatos növekedése – kivéve a 2013. évi, az egészségügyi intézményrendszer államosítása miatt bekövetkezett visszaesést – megtörni látszik, 2015-ben 2,5%-os csökkenést tapasztalhattunk. Ezzel szemben a bevételek reálértéke 4,9%-kal növekedett. 2015-ben mintegy 62,2 ezer civil és egyéb nonprofit szervezetből bő egyharmaduk (21 ezer) alapítványi formában, 41 ezer pedig társas nonprofit szervezetként működött. Az alapítványok jelentős részének tevékenysége a korábbiaknak megfelelően, az oktatáshoz (33%), a szociális ellátáshoz (16%) és a kultúrához (15%) kötődött. A társas nonprofit szervezetek körében az előző évhez hasonlóan a szabadidős- (23%) és a sportegyesületek (19,5%), valamint a kulturális szervezetek (14%) aránya volt a legnagyobb.³⁶

2. *Nem kormányzati szervek (NGO-k)* – az állami, kormányzati szférától jól elkülöníthető, önkéntesen, jogszabályi keretek között létrehozott azon szervezetek, amelyek tevékenysége elsősorban az általuk összefogott egyének érdekképviselését segítik elő, adott esetben a politikai hatalommal szemben is, hozzájárulva ezzel az erősebb, megalapozottabb demokrácia kialakulásához. Az NGO-k jelentősége tehát leginkább az általuk képviselt érdekek közvetítésének, valamint ezáltal a politikai életben való részvétel vonatkozásában ragadható meg. Nemzetközi jogi értelemben az NGO-k olyan nemzetközi magánszervezetek, amelyek az egyes államok egyéni és közössé-

34 *Nonprofit szervezetek Magyarországon 2007.* (2009).

35 A Civil tv. kimondja, hogy az éves pénzügyi beszámoló kötelező beküldésének elmulasztása következményeképpen a bíróság kezdeményezi ezen szervezetek megszüntetését, illetve törlését.

36 *A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői, 2015.* (2016).

gi kezdeményezéseinek összehangoló „mechanizmusaként” fejtik ki tevékenységüket, a társadalmi lét egyes területeihez kapcsolódóan.³⁷

A nem kormányzati szervek és a nonprofit szervezetek fogalmának elhatárolását leginkább az befolyásolja, hogy milyen összefüggésben szeretnénk használni az adott definíciót. Míg az NGO a kormányzati szektortól való elkülönítést hangsúlyozza elsődlegesen, addig a nonprofit jelző a profitszétosztás tilalmára, valamint az ezen szervezetek által végzett tevékenységre utal. Az Európai Bizottság 2000. évi, a harmadik szektor szereplőivel foglalkozó vitaanyaga a nem kormányzati szervezeteket a nonprofit szervezetekkel azonosítja.³⁸

Míg a civil társadalom tágabb fogalomként *ad hoc* jellegű szerveződést is magába foglalhat, addig az NGO és a nonprofit szféra szervezett keretek között működik.

3. *Közhasznú szervezet.* A civil szervezetek egy része közcélú tevékenységet végez (például családsegítés, kisebbségvédelem, műemlékvédelem, természetvédelem, fogyasztóvédelem). E tevékenységet az állam és a jog ösztönzi, anyagilag támogatja. A közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI. törvénnyel megszületett a „közhasznú” terminus, sőt, a törvény különbséget tett közhasznú és kiemelkedően közhasznú szervezet között. Nemes András lényegre törő megfogalmazása szerint: „A törvény meghatározott szervezetek számára lehetőséget biztosít arra, hogy bizonyos többlet-követelmények – önkéntes elhatározásuk alapján történő – teljesítése esetén, kérelmükre, többletkezdményre jogosító szervezeti státuszt szerezhessenek.”³⁹

A közhasznú jelző egyesítette magában a szektor társadalmi megítélését és a gazdálkodást is, de a közhasznú jelzőt csak az a nonprofit szervezet használhatta, aki a törvény hatálya alá bejelentkező, annak következményeivel élő szervezet volt.⁴⁰

A Civil tv. új közhasznúsági fogalmat vezetett be, amely a korábbihoz képest lényeges eltéréseket tartalmaz. Az új közhasznúsági jogállás nem a törvényben rögzített tevékenységi listán alapul, hanem a közfeladat fogalmára épül.⁴¹ Minden olyan tevékenység közhasznú, amely a létesítő okiratban megjelölt közfeladat teljesítését szolgálja, és ezzel hozzájárul a társadalom és az egyén közös szükségleteinek kielégítéséhez. Közfeladat azonban csak valamely jogszabályban meghatározott állami vagy önkormányzati feladat lehet, amelyet az arra kötelezett állami szerv közérdekből, haszonszerzési cél nélkül, a jogszabályban meghatározott követelmények és feltételek mellett végez.

A jogalkotó ebben az esetben nem célt, hanem feladatot jelölt meg, amely azt jelenti, hogy konkrét feladatot kell megjelölnie az alapítóknak az alapító okiratban.

37 *Oxford Dictionary of Law.* (2003). Oxford, Oxford University Press. 331.

38 Opinion of the Economic and Social Committee on *The role and contribution of civil society organizations in the building of Europe*, CES 851/99 D/GW, Brussels, 1999. 8.

39 NEMES 1998, 77.

40 KAPRINAY 2015, 109.

41 KAPRINAY 2015, 109.

A közhasznúságnak ezenkívül egyéb követelményei is vannak, tehát egyéb feltételeknek is meg kell felelnie a szervezetnek ahhoz, hogy ezt a jelzőt viselni tudja.⁴² A civil szervezetek fogalmi köréből csak az alapítványok és egyesületek szerezhettek ilyen jogállást, illetve az e fogalmi körön kívül eső jogi személyek közül még a nonprofit gazdasági társaságok kaphatnak közhasznúsági megjelölést, amennyiben a jogszabályban meghatározott egyéb feltételeknek megfelelnek.

4. *Az egyház mint civil jellegű szervezet.* Az eddig használt fogalmak egymást metsző jellegét támasztja alá az egyházak elhelyezése is ebben a „halmazelméletben”. *Kuti* és *Marschall* álláspontja szerint az egyházak nem sorolhatók a nonprofit szervezetek közé,⁴³ de az egyházi irányítás és ellenőrzés alatt működő, egyházi finanszírozású oktatási, kulturális és szociális szervezetek igen. Az egyházak – különösen a nagyobbak – azáltal is civil jellegüket erősítik, hogy olykor társadalmi és gazdasági kérdésekben is állást foglalnak.⁴⁴ Az egyház elsődleges hitéleti szerepe nem tekinthető olyan tevékenységösszességnek, amelyet a 21. század viszonyai között az állam is elláthatna. Salamon és Anheier szerint az „egyházak megfelelnek a nonprofit szervezetek definíciójának”, még akkor is, ha tevékenységük kizárólag a hitélet szervezésére és a vallási tanok terjesztésére korlátozódik.⁴⁵ Ezt a vélekedést támasztja alá az is, hogy a *John Hopkins Nemzetközi Nonprofit Szektor Projekt* elnevezésű nemzetközi nonprofit kutatás is a civil szektor részének tekintette az egyházakat.

Az egyház azonban nem a klasszikus értelemben vett közvetítő közeg az egyén és az állam között, bár az államilag szervezett társadalomban egészen speciális, áttételes közvetítő funkciót is ellát. Autonóm mechanizmusai és strukturái révén indirekt módon hozzájárul az állam és egyén kiegyensúlyozott viszonyához.⁴⁶ Az egyház tehát egyfajta alternatívája is lehet a civil társadalom egyéb jogilag tételezett szervezeteinek.⁴⁷

A törvényhozó azáltal, hogy világosabban és szigorúbban kívánta elhatárolni az egyházakat más – akár hasonló – civil szervezetektől, saját hatáskörbe utalta annak eldöntését, hogy a formai követelményeknek megfelelt egyesületek, volt egyházak megkaphatják-e ezt a jogcímet. A magyar és nemzetközi szakirodalom⁴⁸ is döntően azt rója fel a 2011. évi CCVI. törvénynek,⁴⁹ hogy bár az egyházi jogállás megszerzését többé-kevésbé objektív követelményekhez kötötte a jogalkotó, ennek tekintetében a végső szót kimondó 2/3-os többséghez kötött döntések – az Országgyűlés támoga-

42 Civil tv. 32. § (2)–(5) bek.

43 KUTI–MARSCHALL 1991, 66.

44 Széles körben elfogadott vélemény szerint az egyházak akkor őrizhetik meg autonómiájukat, ha lemondanak a politikai szövetségekről, politikai erők legitimációjáról és a politikai közélet direkt befolyásolásáról. Lásd bővebben: ENDREFFY et al. 2004, 55.

45 SALAMON–ANHEIER 1995, 38.

46 RIXER 2005, 53.

47 RIXER 2005, 59.

48 BAER 2012, 15.

49 2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról.

tása esetén törvény, annak hiányában országgyűlési határozat – esetében nem lehet megállapítani, hogy azok milyen szempontok alapján, egyáltalán a törvényben megjelölt kritériumokra tekintettel születnek-e, és azokkal szemben jogorvoslatra sincsen lehetőség.⁵⁰

A civil szervezetek történelmi előzményei Magyarországon

Jótekonysági intézmények és önkéntes szervezetek a felvilágosult abszolutizmus koráig

Már az önálló magyar állam kialakulásának időszakában megjelentek azok az intézmények, amelyek a mai nonprofit szervezetek őseinek tekinthetők, sőt, annak az együttműködésnek a csírái is, amelyet napjainkban a kormányzati és a nonprofit szektor közötti munkamegosztásként szoktunk emlegetni. *Géza fejedelem* és *István király* a lázadó pogány vezetőktől elkobzott birtokok egy részét a katolikus egyháznak és a Magyarországra hívott szerzetesrendeknek adományozta.⁵¹ Ez a vagyonátengedés pontos előképe volt a későbbi alapítványtételnek, hisz minden olyan követelménynek eleget tett, amelynek a mai alapítványok létrehozásakor meg kell felelni. Az alapító a vagyont tartós közérdekű célra adományozta, azt a későbbiekben vissza nem vonhatta, joga volt viszont ahhoz, hogy előírásaival befolyásolja a vagyonból származó jövedelmek felhasználását.⁵²

Szent István király intelmei Imre herceghez az egyik legrégebbi dokumentumnak számít a jövevények támogatása vonatkozásában: „Az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakaratóan gyámolítsad és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak.”⁵³

Az egyháznak (szerzetesrendeknek) nemcsak a kereszténység, a hit terjesztését szabták ki feladatul, hanem a nélkülözők, szükségét szenvedők megsegítését is. A szerzetesrendek a királyi adományokon túl más világi személyektől is kaptak olyan birtokokat, birtokrészeket, amelyek átengedésével a támogatók a szegények ellátásához kívántak hozzájárulni.⁵⁴ Így a világi hatalom (a király), az egyházi szervezetek és a magánadományozók már kezdettől fogva együttesen, bár korántsem azonos arányban vállaltak szerepet a szociális problémák kezelésében.⁵⁵

A középkori magyar királyság történetére jellemző, hogy az alapítványok rendszerint vallási-oktatási célokra jöttek létre. Ezeknek a céloknak az elérése, a vagyon kezelése egy szervezet létrehozását követelte meg az alapító természetes vagy jogi

50 RIXER 2012a, 140.

51 KUTI 1998, 10.

52 KECSKÉS 1988, 110.

53 *Szent István király intelmei Imre herceghez*. Forrás: <http://mek.oszk.hu/00200/00249/00249.htm> (2018. 04. 25.)

54 SOMOGYI 1941, 18–19. Idézi KUTI 1998, 10.

55 KUTI 1998, 11.

személytől. Ezek a szervezetek pedig a célt megvalósító intézetek voltak (iskolák, felsőtanodák stb.), amelyeket az alapító vagy az általa kijelölt jogi személy, rendszerint az egyház felügyelt. Mivel az alapítványtétel rendszerint királyi jóváhagyást igényelt – a római katolikus egyház tekintetében eleve a főkegyúri jogból következően –, az alapítványok felett a király is felügyeletet gyakorolt.⁵⁶

Jótekonysági tevékenységet a nemesség által létrehozott számos lovagrend is folytatott. A középkor vallásos légkörében valamennyi lovagrend és bajtársi egyesület vallási köntösben jött létre, de néhányuk a gyakorlatban nagyon is hasonlított azokhoz a világi szervezetekhez, amelyeket ma egyesületeknek nevezünk. A köznép körében különböző fraternitások, a szakmákhoz vagy lakóhelyhez kötődő vallási testvérületek, társaságok jöttek létre.⁵⁷

A 15. század végéig a magyar gazdaság és társadalom – és következésképpen a magyar jótekonysági intézmények és önkéntes szervezetek – fejlődési útja nem különbözött lényegesen a többi európai országban lezajlott fejlődéstől. A központi hatalom a városi polgárságnál talált támogatást a földesurak és az egyház hatalmi törekvéseivel szemben, s e támogatásért cserébe olyan privilégiumokat adott, amelyek lehetővé tették, hogy Magyarországon is elkezdődjön a „harmadik rend” kialakulása.⁵⁸

A 16. században az egész európai fejlődés kritikus útelágazáshoz érkezett: Európa nyugati partjai a világ végéből a világ kapujává váltak. Azt ottani országok megragadták a tengeren túli gyarmatosítás lehetőségét és járulékos erőforrásokkal gazdagították fejlődésüket. Az új munkamegosztás és az „európai világ gazdaság” kialakulása a kelet-európai országokat perifériára szorította. A kereskedelem súlypontja a földközi tengeri városállamokból és a levantei kereskedelmet közvetítő Közép-Európából áttevődött a nyugat-európai országokba.⁵⁹ Ez volt az a pont, ahol a magyarországi jótekonysági intézmények és önkéntes szervezetek is letértek az Európa fejlettebb országaiban követett útról, hogy elszenvedjék mindazokat a traumákat, s megbirkózzanak mindazokkal a kényszermegoldásokkal, amelyek „máig ható érvénnyel vannak jelen a kollektív emlékezetben, alakítják a kihívásokra adott közösségi válaszokat, így áttételesen befolyásolják a mai nonprofit szervezetek magatartását is.”⁶⁰

A következő két évszázad szinte teljesen ellehetetlenítette a társadalom önszerveződését, az öntevékeny szervezetek normális működését. A török megszállás állandósította a második jobbágyságot, stabilizálta a fő- és köznemesi rétegeknek a Dózsa-féle parasztlázadás után létrejött szövetségét. A társadalmi viszonyok megmerevedtek, a városfejlődés azokon a területeken is megtorpant, amelyek nem kerültek török megszállás alá. „Fejlett polgárság híján természetesen azok az önkéntes szerveződések is csökevényesek maradtak, amelyeknek mint a társadalom immunrendszerének kellett volna működniük a külső megszállással és belső elnyomással szemben. Nem alakul-

56 BÉLI 2014, 32.

57 Lásd bővebben: KUTI 1998, 11.

58 KUTI 1998, 13.

59 BOYTHA–PAPP 2002, 32.

60 KUTI 1998, 13.

hattak ki 'a szabadság kis körei', nem bontakozhatott ki az állampolgári öntevékenység, amely a modern nyugati társadalmakban a fejlődés egyik motorja volt."⁶¹ A helyzet a török hódoltság megszűnése után se sokat javult, hiszen a Habsburg megszállók gátolták a polgárosodást és a társadalom integrációját. Az ellenreformáció vezető erejeként ismét államvallássá tették a katolicizmust, és ezzel nemcsak a protestáns egyházakat bénították meg, hanem a katolikus egyházat is megakadályozták abban, hogy intézményei az önkéntes szerveződések kiindulópontjává váljanak.⁶²

Öntevékeny szervezetek a felvilágosodás- és reformkortól a második világháború végéig

A nonprofit szektor újkori története a 18. század második felében kezdődött. A felvilágosult abszolutizmus első évtizedeiben végrehajtott reformok (új adórendszer bevezetése, a jobbgátok helyzetének szabályozása, az oktatás, a szociális ellátás és az egészségügy reformja) révén a jótékonyági és önkéntes szerveződések is figyelmet kaptak. E kor minden belső feszültsége, ellentmondása és félmegoldása ellenére is teret adott bizonyos modernizációs folyamatoknak. A nemzeti tudat erősödését – paradox módon – a Habsburgok germanizációs törekvései is segítették. *II. József hírhedt nyelvtörvényére* a magyar értelmiség és a nemesség felvilágosultabb része a nyelvújítási mozgalommal, valamint a nemzeti kultúra és a társadalmi haladás ügyét támogató egyesületek sorának megalakításával válaszolt.⁶³

A magyar jakobinusok mozgalmának leleplezése és felszámolása után nemcsak az olvasóköröket tiltották be, hanem még a közkönyvtárakat is bezáratták.⁶⁴ Amikor a könyvtárak közül néhányat 1811–12 folyamán újra megnyithattak, tevékenységük szoros hatósági ellenőrzés alá került, és polcaikra csak szigorúan cenzúrázott, főleg német nyelvű könyvek kerülhettek. Császári rendelet mondta ki, hogy az újonnan felállítandó kölcsönkönyvtárak „sem nyilvános olvasóteremmel, sem pedig tudományos egyesülettel nem kapcsolhatók össze”.⁶⁵

A reformkor (1825–1848) felszabadultabb politikai légkörében az állampolgárok önkéntes szerveződése is új lendületet kapott. Az egyesületek, olvasókörök, kaszinók, irodalmi társaságok fontos bázist jelentettek az ország iparosítását, a feudális jogrendszer felszámolását és a nemzeti függetlenséget célul tűző reformmozgalom számára. Az önművelési és társalgási célok mellett számos egyesület olyan egyéb polgári és nemzeti jellegű törekvéseket is megfogalmazott alapszabályaiban, amelyek tökéletesen egybevágtak „a reformpolitika művelődési, gazdasági, nevelési és emberbaráti irányával, mint például a mezőgazdaság, az ipar és kereskedelem fejlesztése, a szépművészetek, az irodalom és színház támogatása, a magyar nyelv kiművelése,

61 KUTI 1998, 13.

62 KUTI 1998, 13.

63 KUTI 1998, 14–15.

64 KÓSA 1939, 463.; KULCSÁR 1943, 29.

65 GÁRDONYI 1930, 85. Idézi KUTI 1998, 15.

a városiasodás és civilizálódás előmozdítása, az erény és jóízlés gyarapítása, a szegények segedelmezése stb. stb.”⁶⁶

Bár a reformmozgalom vezető erejét a nemesség és a kialakulóban levő értelmiség alkotta, az alacsonyabb néposztályok társadalmi aktivitása is fokozódott. Az arisztokrácia és a köznemesség tagjait tömörítő egyletek és kaszinók mellett, az 1830–40-es években egyre nagyobb számban jelentek meg a polgárság és a munkások egyesületei, sőt a parasztok önkéntes szerveződései is.⁶⁷

Az 1830-as években különösen jellemzővé válik a civil aktivitás: „Egyesüljünk! E szó korunk jelszava, mióta azt a nemes lelkű gróf *Széchenyi István* kimondta. [...] Egy évtized óta mindennemű tudományos, művészeti, emberiségi és anyagi célok elérésére számos, naponként szaporodó társaságok és egyesületek alakulnak közöttük, melyek minden osztályúakat egyesítenek keblükben, e társulatok kizárólag egyenlőségi elven alapulnak.”⁶⁸

A társulatok (*collegia*) közé tartoznak az irodalmi-művészeti és tudományos társaságok, mint például az 1836-ban létrehozott Kisfaludy Társaság.⁶⁹ A Honi Iparvédegylet hivatalosan 1844. október 6-án nemesi kezdeményezésre alakult meg, ám a polgárság, az iparosok, a céhlegények és a parasztok körében is komoly befolyásra tett szert.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc leverését követően formálisan nem tiltották be az összes egyesületet, de nagy részüket gyakorlatilag felszámolták, megfélemlítették vagy legalábbis állandó zaklatásnak vetették alá. Ez azt is mutatja, hogy az egyesületi élet felvirágzása nem egyszerűen kísérőjelensége, hanem szerves alkotóeleme volt a reformmozgalomnak.⁷⁰ Az 1848 előtt létrehozott egyesületek fele mégis túlélte ezt az időszakot, s volt ereje hozzá, hogy hosszabb-rövidebb szüneteltetés után újrakezdje működését, sőt, minden akadály ellenére, új szervezetek is megalakultak. Az *Erdélyi Múzeum Egyesület* 1859-es alapítása kapcsán a kezdeményező, gróf Mikó Imre teljesítményét Brassai Sámuel így jellemezte: „Mikó Imre megvívva a diadalom koszorúza harcztot a centralizálás, germanizálás és burocracia háromfejű sárkányával.”⁷¹

Fontos szempont, hogy a hazai civil mozgalmak ez idő tájt öltöttek nemzetiségi jelleget, amely aztán lényeges feszítő erőként jelent meg a társadalomban. A rendi korban a nemzetiségi törekvések csak a nemzetiségi intelligencia bizonyos rétegeiben éltek, mint például a történelmi tanulmányok vagy irodalmi ábrándok. A nemzetiségek vezető osztályának nagyobb része mint magyar nemes vagy városi polgár szervesen beilleszkedett a rendi keretekbe, amelyeknek nem volt élénk nemzeti színeze, s a magyar nemesi életforma mint eszmény nagy vonzerővel hatott a nemzeti-

66 FÜLÖP 1978, 100.

67 KOVALCSIK 1986, 51.

68 HORVÁTH 1986. Idézi MEZEY 1996, 199.

69 BÉLI 2014, 55.

70 KUTI 1998, 17.

71 Idézi KOVALCSIK 1986, 68.

ségek alsóbb rétegeinek felemelkedni törekvő tagjaira. „A 48-as alkotmányreformmal azonban megszűnt a magyar nemesi életforma gravitációs ereje, felszakadtak azok a kötelékek, amelyek a nemzetiségeket a magyarsághoz fűzték, a nemzetiségek idegen hatalmak befolyására a magyar nemességtől kapott szabadságot és egyenlőséget a testvériség ellen használták fel, s a nemzetiségi polgári osztályok kialakulásával megbomlott a nemzetiségi törekvések és az új magyar állam közötti egyensúly[...]" írta Mikó.⁷² A magyar nemesség akkor még nem látta át egészében a nemzetiségi kérdés horderejét, és nem tudta kiszámítani azokat a következményeket, amelyekhez a '48-as reformok nemzetiségi vonatkozásban vezettek. Az 1848. évi törvénycikkek a nemzetiségi jobbgátság számára is éppen úgy meghozták a felszabadulást és jogegyenlőséget, mint a magyar jobbgátság számára. A nemzetiségeket külön mindössze két rendelkezés érintette: 1. passzív választójoga csak annak lehet az országgyűlési követválasztáson, aki a törvény azon rendelkezésének, hogy a törvényhozási nyelv egyedül a magyar, megfelelni képes (1848: V. tc. 3. §); 2. a megyegyűléseknek pedig a nyelve a magyar (1848: XVI. tc. 2. §).

Az 1868-as *Eötvös-féle* nemzetiségi törvény már kimondta a nyelvek egyenjogúságát, és a kor viszonyaihoz mérten széles körű anyanyelvhasználati jogot biztosított a nemzetiségek számára, de a törvényt kritika is érte a nem túlságosan hatékony gyakorlati megvalósulása miatt.⁷³

A magyar felsőházban, főrendi házban bizonyos egyházi méltóságok esetében egyszerre jelentette az adott vallás képviselőjét, és ha a vallás jellemzően bizonyos nemzetiségekhez kötődött, akkor az adott közösség képviselőjét is megvalósította, például az ortodox főpapok a szerb és a román nemzetiséget is képviselték. Történelmi háttérű megoldásként parlamenti helyet garantáltak bizonyos pozíciókat betöltő személyek számára.⁷⁴

A 20. század első éveiben 300–400 egyesület foglalkozott nyilvános segélyezéssel. A felekezeti szervezetek közül kiemelendő az 1908-ban alakult kaotikus Szociális Missziótársulat, az 1891-ben létesített református *Lórántffy Zsuzsanna Egyesület* és az *izraelita nőegyletek*. Nem elhanyagolható a világi szervezetek szerepe sem, ilyen például a *Magyar Vöröskereszt Egyesület* (1879) vagy a *Budapesti Általános Közjótékony-sági Egyesület* (1908).⁷⁵

Az állam nonprofit szervezetekhez való viszonya némileg ellentmondásos volt, és ez a jogi szabályozásban is tükröződött. Bár a törvények és rendeletek egész sora⁷⁶

72 MIKÓ 1944, 36.

73 VÁRFALVI 1995, 57.

74 Napjainkban, elvilágiasodott korunkban az egyházi méltóság képviselőjének tudomásul vétele az adott valláshoz valamilyen okból nem kötődő nemzetiségi személy számára nem magától értetődő, ráadásul, vélhetően az egyházi stállumból fakadó kötelezettségek az adott püspök, metropolita stb. számára szükségképpen fontosabbak, mint a nemzetiségi háttér – ennek jelentősége egyházanként persze nem azonos. KOVÁCS 2014, 24.

75 RIXER 2005, 37–38.

76 Például: 9555/1863., 16.031/1886., 16.784/1900, 10.271/1924. rendelet, V/1878., XV/1883., XXI/1886., X/1909. törvény.

tartalmazott olyan előírásokat, amelyek az alapítványok és közalapítványok létrehozását, működtetését, regisztrációját és kormányzati ellenőrzését szabályozták, ezek a jogszabályi rendelkezések nem álltak össze egységes szabályrendszeré. Betartásukra csak ritkán és részlegesen került sor, az alapítványok és az alapítványokat kezelő szervezetek döntő többsége nem a jogi előírásoknak megfelelően működött. Ebben az időszakban egyetlen olyan törvényjavaslat készült (1928-ban), amely átfogó szabályozást eredményezett volna, de ezt a parlament sohasem emelte törvényerőre.⁷⁷ Az egyesületek jogi szabályozása sokkal szigorúbb volt. Az 1394/1873. rendelet alapján az újonnan létrehozott szervezetek alapító okiratát jóvá kellett hagyatni a hatóságokkal, és a működés megkezdésére csak a jóváhagyás megérkezése után kerülhetett sor.⁷⁸ A szabályozást valamelyest enyhítette az az 5008/1875. belügyminiszteri rendelet, amely lehetővé tette, hogy az alapítólevél benyújtását követő negyven nap elteltével az egyesület ideiglenesen akkor is elkezdhesse tevékenységét, ha a hatósági jóváhagyás közben nem érkezett meg. Az 5008/1875. rendelet azonban megszorításokat is tartalmazott: a munkásszervezeteknek és a politikai célú egyesületeknek megtiltotta, hogy külföldieket fogadjanak tagjaik sorába. A rendelet azt is kinyilvánította, hogy „nemzetiségi egylet csak mint irodalmi és közművelődési egylet alakulhat; politikai és munkásegyleteknél fiókegyletek alakítása meg nem engedetik.”⁷⁹

A 1912. évi XLIII. törvény felhatalmazta a Belügyminisztériumot arra, hogy megtiltsa az új egyesületek létrehozását, és háború esetén akár a már korábban bejegyzett önkéntes szervezeteket is feloszlassa. Miután a törvényt az 5735/1914. rendelet hatályba léptette, két évig szigorúan tilos volt az egyletalapítás. Ezt a tilalmat az 1442/1916. kormányrendelet valamelyest enyhítette, de új egyesületet azután is csak a Belügyminisztérium engedélyével lehetett létrehozni. A Belügyminisztériumnak ahhoz is joga volt, hogy az állam szempontjából veszélyesnek minősített szervezetek tevékenységét korlátozza, sőt esetenként teljesen betiltsa.⁸⁰ Ez a szabályozás – egy rövid demokratikus közjátéktól eltekintve, amikor a *Károlyi-kormány* a 1919. évi III. törvényben garantálta az egyesülési szabadságot – lényegében változatlanul maradt hatályban egészen 1945-ig. A szigorú feltételek megnehezítették, de nem akadályozták meg, hogy a társadalom szinte valamennyi rétege, szakmai, vallási, nemzetiségi és életkori csoportja létrehozza a maga egyesületeit. A két világháború közötti időszak Magyarországon már valódi tömegjelenségé, a társadalom mindennapi életének a részévé vált az egyesületi szerveződés.⁸¹

Megengedőbb volt a szabályozás azon alapítványok tekintetében, amelyek hagyományosan igen erősen kötődtek a jótékonyági célokhoz, s ugyanakkor – tagság híján – kevésbé játszhattak aktív társadalomszervező szerepet. Természetükből adódóan az alapítványok elsősorban támogatóként, finanszírozóként vettek részt

77 KUTI 1998, 20.

78 A fenti szabályozáshoz nagyon hasonló volt a '80-as évek törvényerejű rendeleinek szabályozása.

79 DOBROVITS 1936, 9.

80 SZABÓ 1989, 5.

81 Lásd részletesen, felmérésekkel is alátámasztva: KUTI 1998, 20–22.

a társadalmi szolgáltatások fejlesztésében. Gyakori volt, hogy a legkülönbözőbb jóléti szolgáltatások a magánalapítványok és az állami intézmények együttműködése nyomán jöttek létre. Az erők egyesítésének szándéka már azokban a rendeletekben is megmutatkozott, amelyekkel a '20-as években az adománygyűjtést próbálták szabályozni, de különösen világosan fogalmazódott meg az – *Egri Norma*, majd *Magyar Norma* néven ismertté vált – új szociálpolitikai modell bevezetése révén. Ezen modell kiinduló feltevése az volt, hogy az egyházak, az önkéntes szervezetek és a hatóságok együttesen nagyobb eséllyel tudnak megbirkózni az egyre terjedő szegénységgel, mint bármelyik szereplő külön-külön.⁸²

A hagyományos közösségek viszonylag gyors bomlása már a korai háborús években elkezdődött. A leventemozgalom 1941-től megindította a támadást a nem katonai jellegű és akkor még gazdag, sokszínű ifjúsági mozgalmak és szervezetek ellen.⁸³ Ezzel párhuzamosan pedig egyes közösségek társadalmi szerepvállalásának korlátozására, illetve a későbbiekben egy népcsoport szinte teljes fizikai megsemmisítésére került sor.

Társadalmi szervezetek és egyesületek az államszocializmusban

Az 529/1945. kormányrendelet feloszlatta a szélsőjobboldali szervezeteket, az 1946. évi I. törvény pedig kimondta az egyesülési szabadságot. Az 1946. évi X. törvény már kidolgozta – egyebek mellett – az egyesülési jog megsértése és akadályozása esetén alkalmazandó szankciók rendszerét is. A gyakorlat és a jog által biztosított lehetőségek között azonban egyre nagyobb lett a távolság. 1947-től az autonóm szervezetektől igen változatos eszközök segítségével igyekeztek megszabadulni: az állami tulajdonba vétel, törvénnyel átalakított, központilag megszabott működési rendszer, telekkönyvi törlés, feloszlás stb. A be nem tiltott szervezetek teljes párt- és állami ellenőrzés alá kerültek, akárcsak a felülről, mesterségesen létrehozott, új típusú „társadalmi szervezetek”, amelyek azonban állami támogatásban részesültek. Johan Galtung „újfeudális” szerveződésnek nevezte a személyi függőségek államszocializmusban is kiválóan felismerhető rendszerét.⁸⁴ Hankiss Elemér a kor gondolkodásmódját elemezve írta: „[a] közösségek elburjánzása csak megnehezítené a döntést, megzavarná az igazgatást, áttekinthetlenebbé tenné a társadalmi rendet”⁸⁵

Az új öntevékeny szervezetek létrejöttét hatalmi eszközökkel akadályozták; helyettük inkább művi úton hozták létre felülről irányított „társadalmi szervezeteket”.⁸⁶ A szocialista rendszer az ilyen típusú társadalmi szervezetek keretén belül képzelte el a *nemzetiségi kérdés* megoldását is. A proletárdiktatúra állama gyorsan, a '40-es,

82 KUTI 1998, 21.

83 CSIZMADIA 1977, 95.

84 GALTUNG 1978. Idézi RIXER 2005, 40.

85 HANKISS 1989, 65–69.

86 KUTI 1998, 28.

'50-es években létrehozta a majdnem egynevű nemzetiségi szövetségeket.⁸⁷ Ezek a rendszerváltozásig működő szervezetek a következők voltak:

- Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége (1945);
- Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége (1948);
- Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége (1949);
- Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége (1955).

Az MSZMP PB 1968. szeptember 17-i nemzetiségi határozata már nagyobb mozgásteret engedett a direkt pártirányítás alatt működő szövetségeknek, és megfogalmazta az anyaországok viszonylatában a nemzetiségek úgynevezett „híd” szerepét is. A nemzetiségi szövetségek a Hazafias Népfront keretében működtek, vezetőik tagjai voltak a Hazafias Népfront Országos Tanácsának. A nemzetiségi szövetségek a Népfronthoz hasonlóan sajátos, kissé megfoghatatlan szervtípusok voltak, és bár volt alapszabályuk, sem egyéni tagsággal, sem helyi szervezetekkel nem rendelkeztek.⁸⁸

A nemzetiségek jogait alapvetően az egyenjogúság felől közelítette meg az 1949-es Alkotmány⁸⁹ és az ezt kommentáló jogtudomány. Az egyenjogúságra koncentráló szakirodalom általában három nemzetiségi jogot vezetett le visszatérően az alkotmányból:

- az anyanyelv használatának joga,
- az anyanyelven történő oktatás joga,
- a nemzeti kultúra ápolásának joga.⁹⁰

A Magyarországon élő, viszonylag csekély számú nemzetiségre a területi szétszórtság volt jellemző.⁹¹ Ilyen szórványnemzetiség létezése esetén az egyéni nemzetiségi jogok biztosítása az elsődleges, de természetesen szükség lett volna olyan kollektív nemzetiségi jogokra is, mint az egyesületek, érdekképviseleti szervezetek létrehozása.⁹² Az egypártrendszer tehát az említett nemzetiségi szövetségeken kívül más nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó társadalmi szervezeteket (egyéb jogintézményeket) nem ismert el. A rendszerváltozás éveivel közeledve a szakirodalom már érzékelte a kérdés összetettségét, nemzetközi összefüggéseit és felvetette a kollektív nemzetiségi jogokat is.⁹³

A hatalom az alapítványokat még az egyesületeknél is nagyobb gyanakvással kezelte, mivel „[a] központi hatalom szemszögéből az alapítvány veszélyt jelent, hiszen elkülönített vagyona befolyást biztosít számára, mégpedig éppen azokon a területeken (oktatásban, kultúrában, társadalompolitikában), amelyeket az állam ellenőrzése

87 KUKORELLI 2018, 6.

88 Uo.

89 Lásd: 1949. évi XX. törvény eredeti szövege szerinti 49. § (1)–(3) bek. Ezt a szöveget pontosította és kiegészítette az 1972. évi I. törvény az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről: 61. § (1)–(3) bek.

90 FÜRÉSZ 1971, 199.; BUDZSÁKLIA 1974, 785–801. Idézi KUKORELLI 2018, 7.

91 A területi autonómia kialakításának felvetése a Magyar Népköztársaságban élő nemzetiségek objektív helyzetének (létszám, területi megoszlás stb.) ismeretében irreális volt.

92 HALÁSZ–SÁRI 1987, 92–93.

93 KUKORELLI 2018, 7.

alatt szeretne tartani.”⁹⁴ A Rákosi-rendszer az alapítványokat nemcsak megszüntette, hanem még az alapítványi formát is kiirtotta a magyar jogrendszerből.⁹⁵ A Gazdasági Főtanács 474/1948. határozata elrendelte a közalapítványok megszüntetését és állami költségvetésbe való beolvasztását, a magánalapítványok létrehozását, működtetését pedig a 2/1949. törvényerejű rendelet az alapítólevélben megfogalmazott cél szerint illetékes miniszter jóváhagyásához kötötte. Ilyen engedély kiadására azonban nem került sor.⁹⁶

A '70-es évek végétől, a '80-as évek elejétől a hatóságok a látszat szerint politikailag kifejezetten semleges állampolgári szerveződéseket – filmklubok, ifjúsági klubok, amatőr színjátszó csoportok, értelmiségi körök, táncházak stb. – is gyanakodva figyelték, de betiltásokra egyre ritkábban került sor. Kisebbség-nagyobb konfliktusok és időszakos tiltások közepette még a későbbi rendszerváltó ellenzék legkülönbözőbb szervezeteinek – Szegényeket Támogató Alap, népfőiskolák, repülő egyetemek – működését is megtűrte, és csak fellángolásszerűen akadályozta. Az alapítványok jogi rehabilitációja már a politikai változások előtt megtörtént, az Elnöki Tanács 1987. évi 11. törvényerejű rendeletével az intézmény ismét bekerült a Ptk.-ba.

Társadalmi szervezetek és egyesületek a rendszerváltozástól napjainkig

Az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény hatályon kívül helyezte a korábbi jogszabályokat, valamint módosította a Ptk.-t. Megszűnt az államigazgatási felügyelet az egyesületek felett. A törvény 1. §-a kimondta: „Az egyesülési jog mindenkit megillető alapvető szabadságjog, amelyet a Magyar Köztársaság elismer, és biztosítja annak zavartalan gyakorlását. Az egyesülési jog alapján mindenkinek joga van arra, hogy másokkal szervezeteket, illetőleg közösségeket hozzon létre, vagy azok tevékenységében részt vegyen.” Az alkotmányreform elfogadásával – 1989. évi XXXI. törvény – a változás abban foglalható össze, hogy az egyesület elnyerte az alkotmányosságnak megfelelő szervezeti, gazdasági és társadalmi autonómiáját.

Fontos megemlíteni azonban, hogy az alapítványok és egyesületek jogi státusának rendezése megelőzte a politikai rendszerváltást, ami arra utal, hogy a civil szféra fejlődése nem annyira következménye, mint inkább előkészítője volt a bekövetkezett változásoknak.⁹⁷

A '90-es évek második felének nagy kérdése volt, hogy nem lett-e volna célszerűbb a nemzetiségi közösségeket az egyesülési jogról szóló törvény hatálya alá tartozó civil szervezetekként támogatni az intézményrendszer közjogiasítása és a helyi önkormányzati rendszerhez való kapcsolása helyett.⁹⁸ Az anyagi feltételek biztosítása lehet a mérleg egyik oldalán, a másikon pedig az állami beavatkozás kockázata.

94 TSYBOULA 1991, 28.

95 KUTI 1998, 28.

96 RIXER 2005, 41.

97 KUTI 1998, 32

98 KALTENBACH 2008.

A kisebbségi önkormányzati rendszer létrehozása persze nem jelenti azt, hogy a nemzetiségek ne élhetnének az egyesülési jog adta lehetőségekkel, és így ne hozhatnának létre egyesületeket, klubokat, hagyományörző szervezeteket, azonban kevés nemzetiségnek adatik meg az a lehetőség, hogy olyan önálló anyagi bázissal rendelkezzen, amely mindkét szerveződési forma együttes és egymás melletti működéséhez alapul szolgálhat.⁹⁹

Hazánkban 1990 után létrejöttek a képviseleti demokrácia jogi és intézményi feltételei, valamint működési mechanizmusai, de azóta nem történt érdemi elmozdulás a részvételi típusú demokrácia irányába, vagyis a magyar demokrácia „befagyott” a képviseleti demokrácia szintjén.¹⁰⁰ Nem a széles körű társadalmi részvételen alapuló, rétegzett és kifinomult társadalmi konzultációs eljárásokra és intézményrendszerre épült fel a politikai rendszer, hanem – szinte kizárólag – a képviseleti elven működő politikaformálás struktúráira.¹⁰¹ Ennek a folyamatnak a gyakorlati következményei között tarthatjuk számon a politikai szándékok és valós társadalmi igények, illetve az előbbieket leképezni igyekvő jogszabályi tartalmak közötti diszkrépanciát.¹⁰²

A feloldási, javítási kísérletek szinte mindegyike utal az együttműködés fogalmára, amelyet a 2010 utáni jogalkotás vonatkozásában az egyik legjelentősebb szempontnak tarthatunk. A kormányzat az egyes kérdések érintettjeinek a lényeges döntésekbe való bevonásának eszközei között nem a civil szervezetrendszer preferálja, hanem inkább olyan, korábban ismeretlen politikai megoldásokat helyez előtérbe, mint a *nemzeti konzultáció*: valamennyi választópolgár több alkalommal is névre szóló kérdőívet kapott, válaszlehetőségeket tartalmazó kérdésekkel. A kormányzat továbbá a különböző *online* konzultációktól,¹⁰³ a tájékoztatás elektronikus felületeinek megteremtésétől,¹⁰⁴ tájékoztató kiadványok kiküldésétől¹⁰⁵ várja a társadalommal folyó párbeszéd kialakulását, illetve elmélyülését. A tájékoztatás új felületei között kell megemlítenünk, hogy Magyarország kormánya *civil.kormany.hu* és *civil.info.hu/kozhasznu-tevekenyseg* címen elindította a civil törvénnyel kapcsolatos honlapjait, amelyek tájékoztatást kívánnak nyújtani a hazai civil szervezeteknek a rájuk vonatkozó új jogszabályi háttérrel, a működésüket segítő információkról. A honlapok részei annak az új civil törvénnyel is megcélzott szemléletváltásnak, amely szerint a kormány átlátható kapcsolatokat kíván teremteni a civil szektorral.¹⁰⁶

99 MÓRÉ 2014, 429.

100 JENEI 2010, 95.

101 RIXER 2012b, 37.

102 RIXER 2012a, 26.

103 Például 2014-ben a kormány *online* nemzeti konzultációt indított az internettel kapcsolatos kérdésekről.

104 Például az Emberi Erőforrások Minisztériuma <http://civil.info.hu/> címen elindította a civil törvénnyel kapcsolatos honlapjait, amely tájékoztatást kíván nyújtani a hazai civil szervezeteknek a rájuk vonatkozó jogszabályi háttérrel, a működésüket segítő információkról.

105 Például 2017. januárjában a kormány *Magyarország Erősödik* címmel tájékoztató kiadványt küldött az állampolgároknak; a mellékelt űrlap kitöltésével és visszaküldésével további kapcsolattartási lehetőséget kínál az állampolgárok számára.

106 RIXER 2012a, 127–128.

A hangsúlyváltások mögötti okokat keresve feltétlenül megemlítendő, hogy a mai – hivatalos többség által képviselt – demokraciafelfogás a demokrácia úgynevezett többségi modellje mellett érvel szemben a konszenzuális megközelítéssel.¹⁰⁷ Ezt kiegészítjük azzal a magyar politikatudományi szakirodalomban sűrűn hivatkozott ténnyel is, hogy a magyar politikai elit egyes csoportjai között – a rendszerváltozást követően – nem a kooperatív, hanem a kompetitív viszonyok kialakulása és folyamatos erősödése figyelhető meg.¹⁰⁸

Következésképpen a magyarországi kormányzati szervek és különböző civil szervezetek közötti dialógus területén hatékonyabb garanciákat lehetne kikényszeríteni; a civil szereplők kötelező részvételéről szóló jogi szabályozás az úgynevezett *lex imperfecta* kategóriába esik. Ez azt jelenti, hogy az NGO-knak a közélet különböző területein való részvételének lehetősége egyszerű következménye a jelenlegi politikai etikettnek.

A nemzetiségi civil társadalom szervezeti típusok szerinti összetétele, különös tekintettel a roma közösségre

A legnagyobb magyarországi nemzetiség, a roma közösség helyzete sok szempontból különbözik az országunkban élő többi nemzetiségétől. A romák esetében a szociális, foglalkoztatási, szakképzési és oktatási problémák nyilvánvaló módon jóval hangsúlyosabbak. A nagyméretű szociális és strukturális zűrzavar, amely a magyar társadalomban a kommunizmus összeomlása óta jelen volt, a diszkrimináció jónéhány formájával párosítva, aránytalanul nagy és negatív hatással volt/van a romákra, akiknek alacsony társadalmi helyzetük, az oktatáshoz való hozzáférhetetlenségük és elszigeteltségük viszonylag ellehetetleníti számukra, hogy érdekeiket képviseljék. A romák csaknem teljes marginalizálódásban élnek a magyar társadalmon belül: szinte teljesen hiányoznak az ország látható politikai, akadémiai, kereskedelmi és társadalmi életéből.¹⁰⁹ A roma lakosság nyolcvan százaléka súlyos szegénységben szenved, valamint el van zárva a foglalkoztatástól és a megfelelő oktatástól. Bár az ország valamennyi területén megtalálhatóak, a roma lakosság a gazdasági szempontból legvisszamaradottabb területekre koncentrálódik. Magyarország különböző kormányai régóta kudarcot valtanak e komoly helyzet megfelelő kezelésében, a romáknak pedig rendkívül gyenge képviseletük van a demokratikus intézményekben. A nélkülözésen és a társadalmi kirekesztésen kívül különösen sebezhetővé teszi a romákat az anyaország hiánya: ők nem élvezik azt a fajta védelmet és támogatást, amelyekkel más, Magyarországon tartózkodó nemzetiségek számolhatnak (további kivételt képez a ruszin nemzetiség is, amely szintén nem rendelkezik anyaországi háttérrel). A gyenge társadalmi-gazdasági státusz mellett a romák nélkülözik azokat az erőforrásokat és intézményes eszközöket, amelyeken keresztül hangsúlyozhatnák szükségüket, igényeiket pedig érvényre

107 A modellekre nézve lásd: KÖRÖSÉNYI-TÓTH-TÖRÖK 2003, 594–607.; 618–620.

108 RIXER 2012a, 130.

109 RIXER 2013b, 5.

juttathatnák.¹¹⁰ Előzetesen kijelenthetjük, hogy a kormányhatalom, a társadalmi többség, a roma nemzetiség és a civil szervezetek mind osztoznak a felelősségben ezen kialakult helyzet miatt.

A nemzetiségi (civil) társadalom kívülről, felülről történő építése

A civil társadalomépítés egy endogén fejlesztési folyamat. Nemzetközi adományozók teremthetnek (és teremteniük kellene) egy olyan keretrendszert, amelyben egy belöldi civil társadalom működhethet és fejlődhet, de tartózkodniuk kellene attól, hogy maguk teremtsenek egy civil társadalmat. Ezt a helyi állampolgároknak kell megtenniük. Ugyanez igaz az országoknak a hatóságaira is. Az ő szerepük az, hogy elősegítsék a civil társadalmak fejlődését azáltal, hogy olyan megfelelő jogi keretrendszert – egyesülési szabadságot, szabad piacot – teremtenek, amelyben a civil társadalom fejlesztheti magát. Ez egy különösen érzékeny kérdés, mivel a kelet-európai kommunista kormányok öröksége a civil társadalmaknak a „GONGO”-k (*governmentally organised nongovernmental organizations*) alapításán keresztül történő működtetése, amelyek egyáltalán nem függetlenek az államtól.¹¹¹

A kelet-európai országok nagy része rendelkezett kommunizmus előtti intézményi örökséggel, amelyre demokráciát építhetett. Ennek ellenére a külső (kormányzati és nem-kormányzati) szereplők nyomása olyan erős volt, hogy ezek az „ősi” példák és intézmények az esetek többségében elhanyagoltakká, vagy legalábbis marginalizáltakká váltak: a kelet-európai régió gyakorlatilag „megszállás alá került” számos NGO, szakértő és tanácsadó által.¹¹²

Nemzetközi szereplők

Transznacionális NGO-k ezreit azonosították Magyarországon, ezek közül pedig több száz szervezet különböző támogatási típusokat alkalmazva roma kérdésekkel foglalkozik.¹¹³ Több tényező összhatása – a politikai akadályok csökkenése, új információs és kommunikációs technológiák, csökkentett szállítási költségek, a demokrácia terjedése – termékeny talajt teremtett az NGO-knak ahhoz, hogy kiszélesítsék hatótávolságukat, és több országra kiterjedő kapcsolatokat és hálózatokat alakítsanak ki. Ezek a lehetőségek *egyrészt* olyan környezetet alakítottak ki, amelyben a pénzügyi támogatások könnyebben elérhetővé válnak, *másrészt* azonban ezek az adományok gyengítik a szolidaritás, együttműködés és kezdeményezés belső mechanizmusát, bár nem lehetetlen a mások, főleg nemzetközi szervezetek által támogatott programok vezetésének átvétele. Be kell látnunk, hogy a romák helyzetére egyre növekvő nemzetközi figyelem fordul. Bizonyos nemzetközi szervezetek állandó jelleggel vizsgálják

110 NAGY–SZÉKELY–VAJDA 2010, 1.

111 Lásd részletesen: CAROTHERS 1999, 411.

112 CAROTHERS 1999, 411.

113 A legismertebb a SOROS Alapítvány, ennek is a „Roma 886” programja.

a Magyarországon élő romák életkörülményeit és emberi jogaiknak helyzetét, támogatásuk konferenciák szervezésére is kiterjed – többek között a feltárt tényekre hívják fel a társadalom figyelmét.¹¹⁴

Nemzetiségi önkormányzatok és paraadminisztratív szervek

Létezik jónéhány kisebbségi, nemzetiségi szervezet, amely nem független az államtól vagy egy bizonyos kormányzati szervtől. Egyes szervezeteket nemzetiségi állampolgárok alapítottak egy választási folyamat keretében, de az intézményi forma állami szervek által lett jogilag megteremtve és állandó jelleggel támogatva (nemzetiségi önkormányzatok); másokat az Országgyűlés, a Kormány vagy a helyi önkormányzat képviselő-testülete hozott létre (például közalapítványok). Mindkét esetben jellemző a közfeladatok végzése, amelyen keresztül jogosulttá válnak az állam pénzügyi forrásainak használatára.

1. Nemzetiségi önkormányzatok

A magyar közjogi rendszer legfrissebb elemének számító nemzetiségi önkormányzat az egyik jelentős érdekképviseleti intézménye a hazai nemzetiségeknek; egyéni és kollektív nemzetiségi jogokat, kulturális autonómiát biztosít számukra. Ezen önkormányzatok saját hatáskörükben dönthetnek intézmények alapításáról, átvételéről és fenntartásáról, különösképpen a köznevelés, a helyi sajtó és az elektronikus média, a hagyományok ápolása és a kultúra területén.

A kisebbségi/nemzetiségi önkormányzati rendszer azonban alkalmatlannak bizonyult a romák esélyegyenlőségi és társadalmi inklúzióra vonatkozó igényeinek kielégítésére.¹¹⁵ Ennek oka, hogy az egyes nemzetiségi közösségek között óriási létszámbeli különbségek vannak, ráadásul a legnagyobb lélekszámú nemzetiségi közösség azon túl, hogy kisebbség, a mélyszegénységhez tartozó társadalmi közegnek a javarészét, arányait tekintve a legnagyobb részét teszi. Az a fajta érdekképviselet pedig, amire nekik igazán szükségük van, nem feltétlenül korrelál azzal, ami a többi nemzetiség esetében fennáll.¹¹⁶

2. Közalapítványok és utódaik

a) *A Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségért Közalapítvány* biztosította a legnagyobb összeget a nemzeti és etnikai kisebbségek kulturális programjai számára. Működésére az állami közfeladat igénye, illetve politikai és társadalmi jelentősége miatt volt szükség. Mind a 13 nemzeti és etnikai kisebbség képviseltette magát a kuratórium munkájában. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke egyben a Közalapítvány kurátorainak elnöke is volt.

114 RIXER 2013b, 14–15.

115 PAP 2016, 40.

116 Lásd részletesen: MÓRÉ 2017, 317–332.

b) A *Magyarországi Cigányokért Közalapítvány* a '90-es évektől kezdve számos éven keresztül a pénzalapok legfontosabb szétosztója volt a roma szegmensen belül. A kormány által létrehozott alapítvány főbb tevékenységi területei közé tartozott a mezőgazdasági jellegű tevékenységek kezdeményezésének támogatása a falvakban élő romák megélhetésének biztosítása érdekében, csak úgy, mint a roma kisvállalkozók reális üzleti rendszerének támogatása, a roma gyerekek továbbtanulását elősegítő programok finanszírozása és egy előítélet-mentes törvényhozás, illetve egy nemzeti-ségbarát társadalmi légkör megteremtése.

c) A *Gandhi Közalapítványt* a kormány, civil szervezetek és magánszemélyek alapították 1995-ben. Célja a nyitott gondolkodású, tudományra fogékony, illetve népükhöz és anyanyelvükhöz ragaszkodó fiatal romák képzésének elősegítése óvodák, általános iskolák és középiskolák alapításán és fenntartásán keresztül, illetve ezen célokhoz illeszkedő kiadói munka, kulturális tevékenység folytatása. Ez a közalapítvány alapította például a *Gandhi Gimnáziumot* Pécsen.

2012-ben a Nemzeti Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium *Wekerle Sándor Alapkezelője* (később *Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal* néven működött tovább, majd az általános jogutódja a *Miniszterelnökség* lett) átvette a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány és a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány feladatait. Átalakult a *Gandhi Közalapítvány* is: a 27 alapító a *Gandhi Gimnázium Közhasznú Nonprofit Kft.*¹¹⁷ szervezeti forma mellett döntött. Ezen reformok hivatalos célja a pénzügyi források központosítása, hatékonyabbá és elérhetőbbé tétele volt.¹¹⁸

A nemzetiségi civil szektor

Közösségépítés, emberi jogok

A nemzetiségi civil szervezeteket egy adott nemzetiséghez tartozó polgárok, nemzetiségi közösségek hozzák létre. Ezen szervezetek¹¹⁹ alapvetően a nemzetiségi identitás erősítését, nyelv- és hagyományörző, valamint kulturális célokat tűznek ki alapszabályaikban: egy adott nemzetiség nyelvén íródott irodalmi alkotások, kulturális-közéleti nemzetiségi folyóiratok, magazinok, a vallás anyanyelvi gyakorlásához szükséges kiadványok publikálása; hagyományainak, nyelvének ápolását szolgáló anyanyelvű vagy kétnyelvű kiadói tevékenység; nemzetiségi vonatkozású konferenciák, kulturális és hitéleti hagyományok ápolását célzó rendezvények, valamint a nemzetiség kulturális identitásának és hitéletének közösségben történő elmélyítését szolgáló progra-

117 <http://gandhikft.hu/bemutakozas/> (2018. 04. 30.)

118 RIXER 2013b, 16.

119 Lásd a 13 nemzetiségi civil szervezeteinek egy felsorolását (a honlapon feltüntetett egyes szervezetek már megszűntek): <http://etno.blog.hu> (2018. 04. 30.)

mok szervezése; múzeumok, galériák, helytörténeti kiállítások, levéltárak, faluházak kiállítási anyagának archiválása stb.

Számos olyan emberi jogi civil szervezet és karitatív egyesület is létezik Magyarországon, amely a roma nemzetiség érdekeinek képviselőjét vállalja fel a hátrányos szociális helyzetük miatt. Ezen szociális szervezetek jelentős szerepet játszanak a roma közösség érdekeinek érvényre juttatásában, de legtöbbjük nem biztosít közvetlen jogi képviseletet az érintett feleknek. Számottevőek ugyanakkor az olyan szervezetek, amelyek nem csak a romáknak nyújtanak szolgáltatásokat, ezáltal a romák és a többségi csoportok közötti konfliktusokat kezelik és konszenzust építenek (például a *Partners Hungary Alapítvány*).¹²⁰ A *Khetanipe a Romák Összefogásáért Egyesület (Khetanipe Romano Centro)* célja ráadásul, roma és nem roma civil szervezetekkel és állami intézményekkel közreműködve, a társadalmi és egyéni problémák kezelése, valamint a romák hátrányaival önkéntes munkán alapuló, programokon keresztül történő foglalkozás az alábbi területeken: gyermek- és ifjúsági oktatás, a roma etnikai identitás megerősítése, a beás nyelv tanítása, a roma kultúra megőrzése, a közösségi élet elősegítése, a roma emberek életkörülményeinek javítása, jogaik megvédése, drogprevenció és az egészséges életmódra való nevelés.¹²¹

A roma civil szervezeteknek szükségük van támogatásra a nemzetközi kapcsolatok építésében is. Jelenleg, néhány kivételtől eltekintve a romák nélkülözik a más országban élő csoportokkal való érintkezést. Szükség van olyan koordinátorokra, akik kapcsolatokat hoznak létre a különböző országokban tevékenykedő roma és nem roma szervezetek között, és akik közös projekteket szerveznek.

Oktatás és ifjúság

Az *oktatás* szorosan összefügg a fiatal generációval: az erős egymásrautaltság nyilvánvaló. A nemzetiségi közösségek fennmaradásának egyik nagyon fontos feltétele az anyanyelvi oktatás, illetve az anyanyelvi kulturális élet. E nélkül igen nehéz elképzelni a nemzetiségekhez tartozó személyek közösségi életét.¹²² A több évtizeddel ezelőtt elkezdett asszimilációs törekvések eredményeképpen, illetve a vegyes házasságok számának növekedésével, a gyermekek egyre kisebb százaléka hozza magával otthonról a nemzetiségi anyanyelvet. Egy empirikus kutatás nyomán a megkérdezett nemzetiségi vezetők álláspontja szerint sokkal több és sokkal jobban képzett nemzetiségi nyelvtanárra van szükségük, akár az anyaországból jövő vendégtanárok és népművelők rendszerének kiépítésével, továbbfejlesztésével. Ezenfelül elfogadhatatlan az, hogy a nemzetiségi tanítási nyelvű gimnáziumokban az érettségi rendszer lehetővé tegye az egyébként nemzetiségi nyelven oktatott tantárgyakból magyar nyelven való érettségi vizsga letételét.¹²³ Itt érdemes megemlíteni, hogy a nemzetiségi

120 www.partnershungary.hu/ (2018. 04. 30.)

121 <http://khetanipe.hu/khetanipe/egy-kicsit-magunkrol/> (2018. 04. 30.)

122 SZARKA 2005, 5.

123 Lásd részletesen: MÓRÉ 2018, 149–150.

önkormányzat a nemzetiség által lakott településen a nemzetiséghez tartozók óvodai nevelésére és általános iskolai nevelésére, oktatására létrehozott intézmény fenntartói jogát köznevelési szerződéssel átveheti az államtól.¹²⁴

A roma nemzetiség esetében az oktatási, pedagógiai, képzési módszerek és intézmények akkor bizonyulnak sikeresnek, hogyha egy összetett szolgáltatást és gondoskodást képesek biztosítani, elkerülve a lemorzsolódást, ami a legveszélyesebb és leggyakoribb jelenség a roma gyermekek között. A legtöbb roma nemzetiségi iskolát és kollégiumot nem roma szervezetek (jellemzően alapítványok, egyházak) vagy nem roma személyek alapították és működtetik. Mindazonáltal ezek a szervezetek – sok tekintetben – a roma önszervezés kezdeményezőiként szolgálnak, és olyan programokat indítanak, amelyek az önkifejezés és az identitásépítés különböző formáit közvetítik, és amelyek segítségével a következő generáció képes lesz aktívan részt venni ezeknek a programoknak a folytatásában (roma tanárokként, jogászokként stb.).¹²⁵

A nemzetiségi ifjúsági szervezetek jellemzően a helyi és a nemzetiségi önkormányzatoktól függenek. A civil ifjúsági szervezetek azért is egyedülállók, mivel tagjai „időben korlátozottak”, így ezen szervezetek világa folyamatosan változik. Nagyon kevés információ van a nemzetiségi ifjúsági szervezetekről, a hiány ezen szervezetekkel kapcsolatos átfogó kutatások hiányából fakad.

Az e területhez köthető eddigi kutatások egyik legfontosabb lelete az, hogy a legnagyobb nemzetiség ifjúsági önszerveződése nagyon kezdetleges, ugyanakkor több Magyarországon működő civil szervezet foglalja bele célcsoportjába a romákat. Így a roma ifjúsági szervezeteknek sok nem roma tagja van. A roma és nem roma fiatalok közötti interkulturális párbeszédet és megismerést bátorító programok tartalmaznak szabadidős tevékenységeket (például sportprogramok, utazások), kulturális programokat (például kulturális kvízzjátékok, médiaprogramok) és cserediákprogramokat.¹²⁶

Európai szakértők arra a következtetésre jutottak, hogy a kormányok és a többségi társadalom által indított kezdeményezések nem mindig sikeresek, mivel a romák sok esetben nem az előrevetített módon reagáltak ezekre a javaslatokra; emiatt a többségi képviselők gyakran kifejezték csalódásukat és visszavonták a javaslataikat, indoklásoként pedig a romák együttműködésre való hajlandóságának a hiányára hivatkoztak.¹²⁷ A roma ifjúság szervezkedési lehetőségein és mintáin túl, a többségi ifjúsági szervezetekben való részvételük is fontos kutatási terület lehet a közeljövőben.¹²⁸ A roma civil ifjúsági szektor kulcsszereplői – többek között – a *Belső Tűz Egyesület* és a *Fiatal Romák Országos Szövetsége* (FIROSZ).

124 A helyi önkormányzatok nem jogosultak iskola fenntartására, üzemeltetésére.

125 RIXER 2013b, 17.

126 RIXER 2013b, 17.

127 KISS–KOVÁCS–MÁDER 2004. Idézi RIXER 2013b, 17.

128 RIXER 2013b, 17.

Következtetések

Az állam sohasem volt abban a helyzetben, hogy a társadalmpolitikát egyedül alakíthatta volna, bár többször tett, néha igen erőszakos kísérletet ennek a szerepnek a kisajátítására. Bármely történelmi időszakot vizsgálva láthatjuk, hogy a függetlenség valamilyen mértéke és a külső pénzügyi eszközök iránti igény kettőssége (kettős szorítás) megfigyelhető a vizsgált szerveződések vonatkozásában.

A roma civil szervezetek állami támogatása igen fontos lehet Kelet-Európában: a vállalatok többsége nem adományoz ilyen szociális programok számára vagy azért, mert nincs meg az ehhez szükséges pénzügyi háttérük, vagy azért, mert a vállalaton belül nem alakult ki az adományozás kultúrája. Döntő ok lehet az is, hogy erre a célra nem akarnak adni, mert a pozitív imázs vélhetően sérülne, ha kitudódna, hogy kifejezetten romákat, roma szervezeteket támogatnak. A nagyobb – nemzetközi háttérű – vállalatok rendelkeznek valamilyen társadalmi felelősségvállalással (*Corporate Social Responsibility*) kapcsolatos tervvel, de ezek jelentősebb része tudatosan nem a romákat tekinti elérendő csoportnak, hisz a romák nem jelentenek potenciális fogyasztói kört számukra.

Az állam és a civil szervezetek együttműködésének tekintetében az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy az olyan horderejű változtatások, amelyek az egész társadalmat átformálják, minden egyes ember életvitelét, lehetőségeit és életpályaesélyeit befolyásolják, csak társadalmi közmegegyezéssel, a lakosság, valamint az érdekelt képviselő szerveződések közvetlen részvételével, érdekeltségével és érdekében válhatnak nemzeti programmá. Éppen ezért, a változtatásokra vonatkozó döntéshozatal teljes folyamatában (a célok kijelölésében, a megvalósítási utak, technikák kiválasztásában, a döntésekben, a végrehajtás ellenőrzésében, a folyamatok és a végkifejlet elemzésében) – a politikai képviselőket biztosító pártok mellett – meg kell teremteni a lehetőségét a civil, különösképpen az érdekképviseleti szervezetek érdemi bekapcsolódására, részvételére is.

Igen fontos célkitűzés a roma állampolgárok és a magyar állam közti kommunikációs szakadéknak a civil intézményekkel való áthidalása. Sok esetben ezek működése pénzügyi források szempontjából korlátozott. Központi költségvetési támogatás áll rendelkezésre pályázati felhívás formájában a helyi roma nemzetiségi önkormányzatok képviselőinek és a roma szociális szervezetek tagjainak szakmai továbbképzéséhez, illetve közéleti tevékenységre való felkészítéséhez. A település sajátos igényein alapuló programok célja a roma nemzetiségi önkormányzatok, civil szervezetek és a települési önkormányzatok, valamint államigazgatási szervek közötti együttműködés javítása, illetve a közélet különböző rétegei közötti párbeszéd erősítése.

Felhasznált irodalom

- ÁCS Zoltán (1996): *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- BAER, David (2012): Two Open Letters from Hungary. *Religion in Eastern Europe*, Vol. 32, No. 2. 14–24.
 Forrás: <http://digitalcommons.georgefox.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1090&context=ree> (2018. 04. 25.)
- BÉLI Gábor (2014): *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
 Forrás: www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/2011_0001_528_Beli_Gabor_Magyar_jogtortenet/2011_0001_528_Beli_Gabor_Magyar_jogtortenet.pdf (2018. 04. 25.)
- BOYTHA György – PAPP Mónika (2002): *Az Európai Unió létrejötte intézményrendszere és jogforrásai*. Budapest, Szent István Társulat.
- BUDZSÁKLIA Mátyás (1974): Nemzetiségi egyenjogúság és jogok a Magyar Népköztársaságban. *Állam és Igazgatás*, 24. évf. 9. sz. 785–801.
- CAROTHERS, Thomas (1999): *Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve*. Washington, Carnegie Endowment.
- CSEHI Zoltán (2007): *A civil társadalom szervezetinek joga Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- CSIZMADIA Andor (1977): *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon*. Budapest, MTA Állam és Jogtudományi Intézet.
- DOBROVITS Sándor (1936): Budapest egyesületei. *Statisztikai Közlemények*, 74/3.
- ENDREFFY Zoltán – WILDMANN János – RUFF Tibor – SCHWEITZER Gábor (2004): Egyház és autonómia. *Fundamentum*, 8. évf. 2. sz. 53–67. Forrás: http://epa.oszk.hu/02300/02334/00015/pdf/EPA02334_Fundamentum_2004_02_053-067.pdf (2018. 04. 25.)
- FÜLÖP Géza (1978): *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FÜRÉSZ Klára (1971): *Nemzetiségi egyenjogúság a Magyar Népköztársaságban*. Acta Facultatis Tomus XIII. Budapest, ELTE ÁJK.
- GALTUNG, Johan (1978): Feudal System, Structural Violence and the Structural Theory of Revolution. *Pace and Social Structure*, Vol. III, Copenhagen.
- GÁRDONYI Albert (1930): *Régi pesti könyvkereskedők*. Budapest, Stephaneum Nyomda.
- HALÁSZ József – SÁRI János szerk. (1987): *Állami intézmények a politikai rendszerben*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- HANKISS Elemér (1989): *Kelet-európai alternatívák*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- HANSMANN, Henry (1991): A nonprofit szervezetek közgazdasági elméletei. In KUTI Éva – MARSCHALL Miklós szerk.: *A harmadik szektor. Tanulmányok*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport. 12–24. Forrás: www.3sz.hu/sites/default/files/uploaded/kuti_eva_-_marschall_miklos_szerkesztek_a_harmadik_szektor_-_tanulmanyok.pdf (2018. 04. 25.)
- HEGYESI Gábor (1991): Integrációs modellek és a nonprofit szektor. *Esély*, 3. évf. 1. sz. 4–10.
- HORVÁTH Mihály (1986): *Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- JENEI György (2010): Adalékok az állami szerepvállalás közpolitika-elméleti háttéréről. In Hosszú Hortenzia – GELLÉN Márton szerk.: *Államszerep válság idején: Magyary Zoltán emlékkötet*. Budapest, Complex Kiadó. 71–97.
- KALTENBACH Jenő (2008): *Beszámoló a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának tevékenységéről: 2000. január 1. – 2000. december 31.* Forrás: www.kisebbségiombudsman.hu/word/11-17-2008_09_34_26/beszamolo_2000.html (2018. 04. 30.)

A hazai nemzetiségi civil szervezetek és azok kapcsolata az állami szervekkel

- KAPRINAY Zsófia (2015): A civil szervezet mint új fogalmi kategória. *Miskolci Jogi Szemle*, 10. évf. 1. sz. 94–111.
- KECSKÉS László (1988): Az alapítványi jog fejlesztése. *Magyar Jog*, 35. évf. 2. sz. 104–116.
- KISS, Paszkál – KOVÁCS, Szilvia – MÁDER, Miklós (2004): *Roma Youth Organizations in Hungary*. Budapest, GYISM Mobilitás.
- KONDOROSI Ferenc (1998): *Civil társadalom Magyarországon*. Budapest, Politika és Kultúra Alapítvány.
- KÖRÖSÉNYI András – TÓTH Csaba – TÖRÖK Gábor (2003): *A magyar politikai rendszer*. Budapest, Osiris Kiadó.
- KÓSA János (1939): *A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei*. Budapest, Magyar Könyvszemle.
- KOVÁCS Péter (2014): A kisebbségek parlamenti képviselője – nemzetközi kitekintésben. *Kisebbségkutatás*, 23. évf. 1. sz. 15–39.
- KOVALCSIK József (1986): *A kultúra csarnokai, II. kötet*. (I–III. kötet) Budapest Művelődéskutató Intézet.
- KRÉMER Balázs (1996): Az NGO kultuszáró. *Esély*, 7. évf. 2. sz. 45–65.
- KUKORELLI István – POZSÁR SZENTMIKLÓSI Zoltán (2012): *Állampolgári ismeretek középiskolásoknak*. Budapest, Mozaik Kiadó.
- KUKORELLI István (2018): A nemzetiségek jogállása a rendszerváltozás éveiben – kísérletek országgyűlési képviselőjük szabályozására. *Parlamenti Szemle*, 3. évf. 1. sz. 5–26.
- KULCSÁR Adorján (1943): *Olvasóközönségünk 1800 táján*. Budapest, Egyetemi Nyomda.
- KUMAR, Krishan (1992): Civil társadalom. *Mozgó Világ*, 18. évf. 7. sz. 4–16.
- KUTI Éva – MARSCHALL Miklós (1991): A nonprofit szektor fogalma. Egy definíciós vita, és ami mögötte van. *Esély*, 3. évf. 1. sz. 61–69. Forrás: www.nonprofitkutatas.hu/letoltendo/nonprofit_szektor_fogalma.pdf (2018. 04. 30.)
- KUTI Éva (1998): *Hívjuk talán nonprofitnak...* Budapest, Nonprofit Kutatócsoport. Forrás: <http://mek.oszk.hu/01300/01398/01398.pdf> (2018. 04. 30.)
- LÉKÓ Zoltán – HAJDÚ Nóra – KÉGLER Ádám – SÁNDOR Péter – VASS László (2002): *Lobbikézikönyv*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.
- MARX, Karl – ENGELS, Friedrich (1952): *A német ideológia*. Budapest, Szikra Kiadó.
- MEZEY Barna (1996): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- MIKÓ Imre (1944): *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, Minerva Kiadó. Forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MoLDigiLib_VSK_nemzetisegi_jog/?pg=0&layout=s (2018. 04. 30.)
- MÓRÉ Sándor (2014): Új irányok a nemzetiségi önkormányzatok létrehozásában. *Jogtudományi Közlöny*, 69. évf. 9. sz. 429–434.
- MÓRÉ Sándor (2017): A nemzetiségi önkormányzatok – tények és lehetőségek. A nemzetiségi önkormányzatok kapcsolata a közigazgatással. *Glossa Iuridica*, 4. évf. 3–4. sz. 317–332.
- MÓRÉ Sándor (2018): A hazai nemzetiségek parlamenti részvétele – tények és lehetőségek. *Glossa Iuridica*, 5. évf. 1–2. sz. 129–157.
- NAGY, Ádám – SZÉKELY, Levente – VAJDA, Róza (2010): *Empowering Roma Youth – The Hungarian Civil Youth Sector, Highlighting Roma Organizations*. New York, Open Society Institute Youth Initiative.
- NEMES András (1998): A közhasznú szervezetekről szóló törvényről (egy bővített mondatban). *Acta Humana*, 9. évf. 31. sz. 77–90.
- NYITRAI Imre (2004): Sziget Ferenc Albert: Az önkéntesség szerepe a fejlett piacgazdaságban – Recenzió. *Civil Szemle*, 1. évf. 1. sz. 82–94.

- Oxford Dictionary of Law*. (2003) Oxford, Oxford University Press.
- PAP András László (2016): Az illiberális multikulturalizmus magyar modellje: a magyar kisebbségi jog változása 2010 – 2016 (I. rész). *Közjogi Szemle*, 9. évf. 2. sz. 39–47.
- RIXER Ádám (2005): *Az állam és a civil társadalom kapcsolatának jogi aspektusai Magyarországon*. PhD-értekezés, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem ÁJK.
- RIXER Ádám (2012a): *A magyar jogrendszer jellegzetességei 2010 után*. Budapest, Patrocinium.
- RIXER Ádám (2012b): *A történeti alkotmány helye mai jogunkban*. (Lőrincz Lajos Közjogi Kutatóműhely Vitasorozat I), Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem ÁJK.
- RIXER Ádám (2013a): A roma érdekek megjelenítésének intézményes csatornái, különös tekintettel egyes koordinatív és javaslattevő szervekre. *Kodifikáció és közigazgatás*, 2. évf. 1. sz. 35–51.
- RIXER, Ádám (2013b): Roma civil Society in Hungary. *Journal of Constitutionalism and Human Rights*, No. 3. 4–32. Forrás: <http://en.ehu.lt/wp-content/uploads/2017/11/Journal-2013-3.pdf> (2018. 04. 30.)
- RIXER, Ádám (2015): The Roma and Central Public Administration in Hungary. In RIXER, Ádám eds.: *The Roma and Public Administration in Hungary*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem ÁJK, Lőrincz Lajos Közjogi Kutatóműhely. 26–51.
- SALAMON, Lester M. – ANHEIER, Helmut K. (1995): *Szektor születik*. Budapest, Nonprofit kutatócsoport.
- SALAMON, Lester M. (1989): Az állam és a nonprofit szektor kapcsolata a költségvetési megszorítások időszakában: Az USA tapasztalatai. *Kultúra és Közösség*, 16. évf. 3. sz. 24–40.
- SALAMON, Lester M. (1991): A piac kudarca, az öntevékenység kudarca és a kormány nonprofit szektorral kialakított kapcsolatai a modern jóléti államban. In KUTI Éva – MARSCHALL Miklós szerk.: *A harmadik szektor. Tanulmányok*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport. 24–34. Forrás: www.3sz.hu/sites/default/files/uploaded/kuti_eva_-_marschall_miklos_szerkesztok_a_harmadik_szektor_-_tanulmanyok.pdf (2018. 04. 30.)
- SELIGMAN, Adam B. (1997): *A civil társadalom eszméje*. Budapest, Kávé Kiadó.
- SÍPOS Katalin (2003): Európai Unió: civil társadalom – nem-kormányzati szervezetek – konvent. *Állam- és Jogtudomány*, 44. évf. 3–4. sz. 267–289.
- SOMOGYI Zoltán (1941): *A középkori Magyarország szegényügye*. Budapest, Stephaneum.
- SZABÓ Lajos (1989): *A megújuló egyesületek működésének szabályai*. Budapest, Agrárinformációs vállalat.
- SZARKA László (2005): Kisebbség és kultúra. A kulturális intézmények szerepe a közösségépítésben. In BLÉNESI Éva – MANDEL Kinga – SZARKA László szerk.: *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 5–24.
- SZOMOLÁNYI Zsuzsa (2004): *A civil társadalom – határtalanul*, Civil Szemle, 1. évf. 1. sz. 139–155.
- TSYBOULA, Sylvie (1991): A nonprofit szektor, az alapítványok és a Fondation de France. In KUTI Éva szerk.: *Alapítványi Almanach*. Budapest, Magyarországi Alapítványok Szövetsége.
- VÁRFALVI Attila (1995): A nemzetiségek képviselője a magyar Országgyűlésben. *Társadalmi Szemle*, 50. évf. 7. sz. 57–66.
- WEISBROD, Burton A. (1991): A háromszektoros gazdaságban működő öntevékeny nonprofit szektor egy elmélete felé. In KUTI Éva – MARSCHALL Miklós szerk.: *A harmadik szektor. Tanulmányok*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport. 1–11. Forrás: www.3sz.hu/sites/default/files/uploaded/kuti_eva_-_marschall_miklos_szerkesztok_a_harmadik_szektor_-_tanulmanyok.pdf (2018. 04. 25.)

Jogforrások

1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról

1972. évi I. törvény az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről

1989. évi II. törvény az egyesülési jogról

2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról

2013. évi CXXIII. törvény egyes közteherviselési kötelezettséget előíró törvények módosításáról.

2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről

Opinion of the Economic and Social Committee on *The role and contribution of civil society organizations in the building of Europe*, Official Journal C329/17/11/1999.

Internetes források

A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői, 2015. (2016) KSH Statisztikai Tükör. Forrás: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/nonprofit/nonprofit15.pdf (2018. 04. 25.)

Etnoblog. Forrás: <http://etno.blog.hu> (2018. 04. 30.)

Gandhi Gimnázium Közhasznú Nonprofit Kft. Forrás: <http://gandhikft.hu/bemutakozas/> (2018. 04. 30.)

HARSÁNYI László (2002): *A harmadik szektor*. Forrás: www.3sz.hu/sites/default/files/uploaded/harsanyi_laszlo_-_a_harmadik_szektor.pdf (2018. 04. 25.)

Khetanipe a Romák Összefogásáért Egyesületet. Forrás: <http://khetanipe.hu/khetanipe/egy-kicsit-magunkrol/> (2018. 04. 30.)

Nonprofit szervezetek Magyarországon 2007. (2009) Budapest, KSH. Forrás: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nonprof/nonprof07.pdf (2018. 04. 25.)

Partners Hungary Alapítvány. Forrás: www.partnershungary.hu/ (2018. 04. 30.)

Szent István király intelmei Imre herceghez. (Ford.: Kuruc Ágnes) Forrás: <http://mek.oszk.hu/00200/00249/00249.htm> (2018. 04. 25.)

